

ЗАКОННА СИЛА ВИРОКУ ТА ЇЇ ДІЯ VALIDITY OF SENTENCE AND ITS ACTION

Тайлієва Х.Р.,

здобувач кафедри кримінального процесу
Донецького юридичного інституту МВС України

У статті з'ясовано сутність законної сили вироку та її дії у вигляді наслідків набрання вироком законної сили. Встановлено, що законна сила вироку – це особлива властивість вироку, яка надає йому сили закону як вищої форми вираження державної волі в кримінальному провадженні, у якому його було ухвалено, наслідками дії якої є обов'язковість, неспростовність, виключність і преюдиціальність вироку.

Ключові слова: судові рішення, вирок суду, законна сила вироку, обов'язковість, неспростовність, виключність і преюдиціальність вироку.

В статье исследована сущность законной силы приговора и её действие в виде последствий вступления приговора в законную силу. Установлено, что законная сила приговора – это особое свойство приговора, которое придает ему силу закона как высшей формы выражения государственной воли в уголовном производстве, в котором он был постановлен, последствиями действия которой являются обязательность, непроверяемость, исключительность и преюдициальность приговора.

Ключевые слова: судебные решения, приговор суда, законная сила приговора, обязательность, непроверяемость, исключительность и преюдициальность приговора.

In the article the essence of validity of a sentence and its action in the form of consequences of the introduction of a sentence in validity is investigated. It is established that validity of a sentence is a special property of a sentence which gives it the law force as the highest form of expression of the state will, in criminal proceedings in which it was decided which consequences of action are obligation, an irrefutability, exclusiveness and preliminary ruling of sentence.

Key words: judgments, court sentence, validity of a sentence, obligation, irrefutability, exclusiveness and preliminary ruling of sentence.

Постановка проблеми. Конституцією України визначено, що права й свободи людини та громадянина захищаються судом. Тим самим кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку.

Серед судових рішень, які ухвалюються судом під час здійснення правосуддя в кримінальному провадженні, центральне місце посідає вирок суду першої інстанції, оскільки саме в ньому вирішуються основні питання кримінального провадження, зокрема й обвинувачення.

Реальне існування вироку як акта правосуддя та його дію в подальших стадіях кримінального провадження визначає законна сила вироку. Відповідно до ст. 533 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, обов'язкові для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для всіх фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, підлягають виконанню на всій території України.

Однак чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить визначення законної сили вироку, а в науці кримінального процесу відсутній єдиний підхід до вирішення цього питання.

У зв'язку із цим дослідження питань, пов'язаних із сутністю та значенням законної сили вироку, його обов'язковістю, виключністю й преюдиціальністю, набуває особливої актуальності, має наукове та практичне значення.

Стан дослідження теми. Дослідженням вироку як одного з основних видів судових рішень займалися такі вчені, як М.І. Бажанов, М.М. Гродзинський,

Ю.М. Грошевий, І.Д. Джамалов, Ц.М. Каз, В.І. Камінська, О.В. Капліна, Н.В. Кіцен, Ф.М. Кудін, Е.Ф. Куцова, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, П.Ф. Пашкевич, В.О. Попелюшко, І.Д. Перлов, І.І. Потеружа, В.М. Савицький, М.С. Строгович, В.Т. Томін, І.О. Харченко, І.Я. Фойницький, П.С. Елькінд, В.В. Шумов та інші.

Роботи цих та інших авторів присвячені насамперед порядку постановлення вироку, а також його властивостям (законності, обґрунтованості, справедливості тощо). До того ж більшість із них виконані за часів дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. І хоча порівняно з ним чинний КПК України не привніс значних змін у питання ухвалення й виконання судових рішень загалом та вироку зокрема, відповідні питання потребують нового наукового дослідження в системному аспекті.

Слід зазначити, що в теорії вітчизняного кримінального процесу до цього часу відсутні дослідження законної сили вироку, її теоретичних і практичних аспектів. Незважаючи на чималу кількість робіт, присвячених вироку, ці питання залишаються малодослідженими.

Метою статті є з'ясування сутності законної сили вироку та її дії у вигляді наслідків набрання вироком законної сили.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що в законодавстві використовується поняття «законна сила», зокрема, щодо судових рішень, законодавець не розкриває його змісту. У юридичній літературі висловлено різні судження щодо змісту поняття законної сили вироку.

Так, одні автори вважають, що законна сила вироку – це дія реалізованих у ньому норм матеріального права [1, с. 22]. Інші автори, зазначаючи, що вирок є актом застосування норм не лише матеріального (кримінального), а й кримінального процесуального права, вказують, що зміст і призначення поняття законної сили вироку визначається тими спеціальними якостями, якими держава наділяє акти правосуддя через специфічне положення судів у системі державних органів. Законною силою вироку вважають його властивість як акта правосуддя розповсюджувати юридичну силу кримінально-правової норми на конкретну особу та за конкретним випадком. Вона змодельована в законі силою впливу на підсудного передбаченими в КПК України та визначеними в Кримінальному кодексі України засобами покарання [2, с. 372; 3, с. 448]. На думку третіх, законна сила вироку – це особлива правова властивість, чинність вироку, яку він набуває після закінчення строку його оскарження (за винятком негайного набрання вироком законної сили) [4, с. 34; 5, с. 579]. Деякі автори, характеризуючи законну силу вироку, вказують на набуття ним сили правової норми, що наближує вирок до закону, тобто акта вищих органів державної влади, робить його обов'язковим [6, с. 48; 7, с. 484–485; 8, с. 6].

Безперечно, закон, як матеріальний, так і процесуальний, будучи формою вираження права, реалізується у відповідних актах щодо його застосування, не може не надавати цим актам певних ознак, які властиві праву загалом. Однак закони втілюються в життя через низку різних актів, кожен із яких виражає зміст закону та його дію щодо конкретних випадків (випадку). Таким чином, можна погодитися, що якщо сутність законної сили вироку визначати лише через правові норми, які реалізуються в ньому, то всі акти органів державної влади, які здійснюються на основі та щодо застосування правових норм, мали б таку ж законну силу, і вирок суду нічим не відрізнявся би від них [7, с. 482–483].

Розмаїття вищенаведених поглядів на сутність і зміст поняття законної сили вироку не дозволяє стверджувати про його однозначність.

Намагаючись встановити сутність законної сили вироку, важливо, на наш погляд, зупинитися на таких основних аспектах.

По-перше, поняття законної сили вироку не слід ототожнювати з поняттям юридичної сили вироку. Якби законна сила вироку означала не що інше, як засновану на законі його юридичну силу, залишалося б незрозумілим, для чого законодавець використовує спеціальне поняття «законна сила» щодо судових рішень у кримінальному провадженні. Адже силою, яка ґрунтується на законі, наділяється будь-який акт, прийнятий на підставі закону та в порядку, встановленому законом. Будь-який такий акт підлягає обов'язковому виконанню, доки не закінчиться строк його дії або його не буде скасовано у встановленому законом порядку. Такою юридичною силою наділений, як і будь-який інший акт, вирок.

По-друге, зміст поняття законної сили вироку може бути розкрито лише у зв'язку зі змістом і пра-

вовою природою самого вироку. Сутність вироку полягає у вирішенні обвинувачення по суті (ч. 1 ст. 369 КПК України). Ухвалюючи вирок, суд насамперед повинен вирішити такі питання: чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа; чи містить це діяння склад кримінального правопорушення, якою нормою закону України про кримінальну відповідальність він передбачений; чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення; чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення (п. п. 1–4 ч. 1 ст. 368 КПК України). Із цього можна зробити висновок, що у вироку знаходить свою реалізацію кримінальний закон (закон України про кримінальну відповідальність). Однак вирок є актом застосування не лише кримінального, а й кримінального процесуального, цивільного та інших галузей права. Тим самим матеріально-правові й процесуальні норми, які реалізуються у вироку, будучи наділеними юридичною силою, у своїй сукупності також формують юридичну силу вироку.

По-третє, суд як орган, уповноважений на ухвалення вироку, займає специфічне положення в системі державних органів [9, с. 108–109]. Виключно судами здійснюється правосуддя в Україні, юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі, а судові рішення ухвалюються судами іменем України та є обов'язковими до виконання на всій території України (ст. 124 Конституції України, ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус судів») [10]. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд і повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією й законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус судів») [10]. Тому слід погодитися, що законна сила вироку – спеціально надана державою властивість цього акта, що прирівнює його до актів вищих органів державної влади. Як цілком справедливо вказує І.Я. Фойницький, судові рішення відповідає на питання, яке виникло в справі, вирішує його та створює таким чином для окремого випадку закон – *judex lex facit inter partes* (суддя встановлює закон між сторонами) [11, с. 341].

Вирок, як і закон, є проявом правової волі, однак, на відміну від закону, він є актом, у якому проголошується воля держави щодо одного конкретного випадку. На переконання В.Я. Дорохова, вирок суду міг би бути зайвим, якби ті загальнообов'язкові правила, які встановлює закон, дотримувалися всіма громадянами добровільно. Однак оскільки не всі громадяни точно дотримуються вимог тих або інших законів, необхідною є діяльність суду, який як орган державної влади застосує загальне правило закону до того випадку, що є предметом судового розгляду, і тим самим конкретизує закон [12, с. 70].

Таким чином, вирок не створює норми права. Ті правила поведінки, що містяться в ньому, – це правила загальних норм, які були застосовані судом, однак

щодо конкретної ситуації, яка мала місце в дійсності та стала предметом судового розгляду.

Саме таке розуміння сутності вироку притаманне вітчизняній правовій системі та правовим системам тих країн, які не розглядають судову діяльність як форму правотворчої діяльності держави, не надають суддям права творити закон, а саму діяльність суддів підкоряють закону.

Властивості, які є характерними для закону як для акта вищих органів державної влади, не притаманні індивідуальним актам застосування норм права. Однак судовому рішення, зокрема вироку, деякі з таких властивостей делегуються саме через спеціальне позначення законодавця – законну силу.

Так, на відміну від закону, законодавець допускає скасування чи зміну вироку, який набрав законної сили (в порядку касаційного провадження, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами). Тому ми не можемо говорити про неспростовність як про одну з властивостей законної сили вироку, вона належить до правових наслідків цього акта. Це обумовлюється інтересами правосуддя, забезпеченням законності та дотриманням гарантій прав особи.

Вирок наділяється законною силою не відразу з моменту проголошення. Учасникам провадження, які визначені законом, надається можливість оскаржити правосудність вироку, для чого встановлюються конкретні строки, які за певних умов навіть може бути продовжено (поновлено). Якщо у встановлені законом строки надходить апеляційна скарга, то суд апеляційної інстанції переглядає правосудність вироку. І лише після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано, або після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції, якщо вирок не було скасовано, йому надається законна сила, відповідно, він наділяється певними властивостями закону. Виняток зроблено лише для вироків апеляційних судів, які набирають законної сили з моменту їх проголошення (ч. 4 ст. 532 КПК України).

Законна сила вироку – це його сила (дія) як закону, вищої форми вираження державної волі, яка знаходить своє зовнішнє відображення в тому, що вирок, на відміну від інших кримінальних процесуальних актів, ухвалюється іменем України (ч. 5 ст. 124 Конституції України, ч. 1 ст. 371 КПК України).

Тому у випадках, коли вирок називають законом, ідеться про те, що вирок за своєю обов'язковістю, за своїм значенням та авторитетом прирівнюється до закону, і всі фізичні, юридичні й посадові особи зобов'язані його виконувати (ст. 533 КПК України).

Таким чином, можна дійти висновку, що законна сила притаманна самій правовій природі вироку, виступає елементом його поняття. Поняття вироку включає в себе ознаку законної сили та разом із нею утворює той акт, який називають актом правосуддя, тобто актом державної (судової) влади.

Дія законної сили вироку обумовлює настання низки наслідків. Так, вирок, який набрав законної сили, набуває властивості виключності. Це означає

недопустимість здійснення кримінального провадження в разі, якщо існує вирок щодо того самого обвинувачення, який набрав законної сили (п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України). Ця властивість вироку є процесуальним проявом принципу кримінальної відповідальності «non bis in idem» (не двічі за одне й те ж), що закріплений у п. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права («Ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданний відповідно до закону та кримінального процесуального права кожної країни»), а також у ч. 1 ст. 61 Конституції України («Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення») [13, с. 163].

Лише після скасування вироку (як обвинувального, так і виправдувального), що набрав законної сили, можливий повторний розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції. При цьому виключність виправдувального вироку не може бути піддана сумніву після закінчення передбачених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності. Так само за наявності обставин, які підтверджують вчинення особою більш тяжкого кримінального правопорушення, ніж те, за яке її було засуджено, судові рішення може бути переглянуте за нововиявленими обставинами протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за більш тяжке кримінальне правопорушення (ч. ч. 2, 3 ст. 461 КПК України).

Авторитет закону, яким наділено вирок, вимагає стабільності цього акта, що унеможливує його багаторазові оскарження та існування суперечливого судового рішення.

Важливим наслідком дії законної сили вироку є також його преюдиціальність як обов'язковості для всіх судів, які розглядають іншу справу, прийняти без перевірки та доказів факти, встановлені цим рішенням. Преюдиціальне значення вироку проявляється, зокрема, під час вирішення питання про допустимість доказів (ст. 90 КПК України), а також у цивільному процесі в справі про цивільно-правові наслідки дій особи, щодо якої ухвалено вирок або постанову суду, з питань наявності таких дій і вчинення їх цією особою (ч. 4 ст. 61 Цивільного процесуального кодексу України).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що законна сила вироку характеризує правову природу вироку, визначаючи його місце серед інших офіційних актів, внаслідок чого надає прийнятним у ньому рішенням специфічних якостей. Законна сила вироку є такою категорією судової діяльності (влади), без якої сама ця діяльність була б не можливою, оскільки саме в законній силі вироку реалізується воля законодавця щодо спонукання до певної поведінки конкретних осіб.

Отже, законна сила вироку – це особлива властивість вироку, що надає йому сили закону як вищої форми вираження державної волі в кримінальному провадженні, у якому його було ухвалено, наслідками дії якої є обов'язковість, неспростовність, виключність і преюдиціальність вироку.

Слід зазначити, що набрання вироком законної сили та настання відповідних наслідків ще не означають абсолютної неспростовності вироку. Якщо вирок є неправосудним, його має бути скасовано чи змінено у встановленому законом порядку. У зв'язку із цим

актуальними слід визнати подальші наукові дослідження проблем забезпечення правосудності вироків, підстав і порядку їх перегляду в межах касаційного провадження, провадження у Верховному Суді України, а також за нововиявленими обставинами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Перлов И.Д. Приговор в советском уголовном процессе / И.Д. Перлов. – М. : Госюриздат, 1960. – 263 с.
2. Уголовный процесс : [учебник] / под ред. П.А. Лупинской. – М. : Юристъ, 1995. – 544 с.
3. Коновалов О.Л. Кримінальне та процесуальне значення властивостей вироку суду / О.Л. Коновалов, Л.А. Корунчак // Юридичний вісник Причорномор'я. – Херсон, 2011. – № 2. – С. 440–449.
4. Бабаев В.К. Презумпции в советском праве : [учеб. пособие] / В.К. Бабаев. – Горький : Изд-во ГВШ МВД СССР, 1974. – 124 с.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (гол. ред.) та ін. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999– . – Т. 2 : Д–Й. – 1999. – 741 с.
6. Дюрягин И.Я. Применение норм советского права. Теоретические вопросы / И.Я. Дюрягин. – Свердловск, 1973. – 248 с.
7. Факуллин Ф.Н. Обвинение и судебный приговор / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань, 1965. – 532 с.
8. Куцова Э.Ф. Приговор / Э.Ф. Куцова ; отв. ред. Д.С. Карев. – М. : Госюриздат, 1962. – 39 с.
9. Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе / Ю.М. Грошевой. – Х. : Вища школа, 1979. – 143 с.
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.
11. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – СПб : Альфа, 1996. – Т. 2. – 606 с.
12. Дорохов В.Я. Обоснованность приговора в советском уголовном процессе / В.Я. Дорохов, В.С. Николаев. – М. : Госюриздат, 1959. – 236 с.
13. Попелюшко В.О. Судовий розгляд кримінальної справи : [навч. посібник] / В.О. Попелюшко. – Острог, 2003. – 196 с.